

Ködlovagokról – nem csak ködlovagoknak

A Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolája, a Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete és Pro Scientia Hallgatói Öntevékeny Köre, továbbá a Digitális Örökség Nemzeti Laboratórium 2022 márciusában rendezte meg – az öntevékeny kör már épp egy évtizedes múltú hallgatói konferenciáinak hagyományát folytatva, az előadói kört és az elérni kívánt nyilvánosságot azonban radikálisan kitérítve – országos irodalomtudományi konferenciáját *Ködlovagok tegnap és ma: A ködlovag-jelenség történeti, poétikai és biografikus vetületei a századfordulótól napjainkig* címmel. A nemzeti laboratórium a konferencia keretében *Digitális feltételek az irodalomtudományban és a Nyugat-korszak filológiájának jelenkori kihívásai* címmel kerekasztal-beszélgetést tartott, érintve az írói hagyatékok megmentésének, feltárásának és kiadásának textológiai kérdéseit is. A 20. század irodalomtörténeti kutatásának szempontjából azonban maga a konferencia címébe kiemelt fogalom is jelentősnek tűnik, mint minden olyan tipológia, amely írói nemzedékek, törekvések vagy mozgalmak csoportosításának a lehetőségeit mérlegeli. Az irodalomtörténeti folyamatról szóló, szintetizáló narráció tagolásának latolgatása közben tartozunk törekedni azoknak az értelmező kategóriáknak a megértésére is, amelyeket maguk az irodalmi szereplők és intézményesülésre törekvő csoportjaik érvényesítettek, hol önértelmezésül, hol elhatárolódásképpen, különböző hozammal, az általuk belátható irodalmi mező felmérésére és felosztására, amelyek tehát számukra valamikor jelentéstartóak voltak, s esetleg ma is hordozzák a valamilyen módon való csoportosításhoz szükséges fenomenológiai jegyeket vagy heurisztikus belátások esélyeit.

A század első felének egyik meghatározó jelentőségű fórumában, a *Nyugat* folyóiratban a *ködlovag* szó mindössze két alkalommal fordult elő. Az első szöveghely 1930-as, Kárpáti Auréltól származik, és igazán sok meglepő nincsen benne, hiszen egy Krúdy-kötetről, a *Boldogult úrfikoromban* (1929) címűről szóló műkritikában szerepel. Az itt álló „a tegnapok ködlovagjai” szintagma kétségkívül nem Kárpáti Aurél, hanem Krúdy Gyula találmánya. Krúdy ilyen című kötete ugyan már 1925-ben megjelent, akkor azonban – az itt mindig bőséggel nyomdafestéket kapó Krúdy-írások és a kötetéről szóló számos ismertetés ellenére – nem kapott reflexiót a *Nyugat* hasábjain. Ez az idő az újabb kötet kapcsán, 1930-ban érkezett el. A szóelőfordulás tehát nem egyéb, mint a Krúdy-szöveg univerzum egyik jellegzetes szintagmájának a használata, vagy tágabban megnevezve: Krúdy egy bizonyos

poétikai sajátosságának kiemelése, kiugratása, felkínálása szélesebb körű ismertség megteremtésére. Ha már egy Krúdy-kritika hozza elénk a szót, akkor persze érdemes megnézni, magának Krúdynak a szövegeiben – a kötetnél illetve ciklusnál szűkebben értve: – konkrétan, tételesen és szövegszerűen kik neveztetnek ködlovagoknak. Előfordul a minősítés Ady, Bródy Sándor, Rudolf trónörökös és Károlyi Mihály esetében, de érdekes, hogy az így megképződő szemantikai struktúrával homlokegyenest ellentétes értelem kifejezésére is. „A történelem ködlovagjaira, kacsalábon forgó várkastélyaira, girbegurba utcáira, kísérteties pincéire, a lovagias, vérző és nyomorultan pusztuló Magyarországra ma fordítják rá a kaput” – áll a mondat egy 1918. november 16-i, a köztársaság kikiáltását megörökítő publicisztikai írásában. A ködlovagság tehát a régi Magyarország bukásával lezáródó dolgokat is jelent, meg a kaput rájuk fordító Károlyi Mihályra is alkalmaztatik, ami rendkívül érdekes és összetett jelentés viszonyokra utal. Ezután – túl 1918-on, 1919-en, sőt már Trianonon is – 1925-ben tűnik fel a szövegekben még egy ködlovag, Ferenc József császár Bécsben járó kísértete, s ez az a szöveghely, ahol Krúdy önmagára is vonatkoztatva használja a szót. Azt írja, hogy ez a kísértet „magamfajta ködlovag módjára a régi Bécset keresgéli”. Itt van tehát az a pont Krúdy szövegeinek poétikai struktúrájában, ahol *expressis verbis* illeszti be önmagát is a ködlovagok sorába. Az 1930-as *Nyugat*-említés tehát ennek az autorizált poétikai struktúrának a kiemelése, szélesebb körben való ismertté és népszerűvé tétele.

A második olyan kontextus, ahol a *Nyugat* folyóiratban előfordul a szó, egy 1933-as Schöpflin Aladár-szöveg, amelynek tárgya maga Krúdy Gyula. Meghatározó fontosságú szöveg ez a Krúdy-kultusz történetében, sőt – amint majd látni fogjuk – az irodalomról való kultikus beszéd 20. századi történetében is. A Krúdy-életmű épphogy lezárult, Schöpflin pedig a Krúdy szövegéből kitermelt poétikai sajátosságból tesz ajánlatot, kínál fel egy struktúrát a recepció-kultikus beszédmód mintázatára. Az írás nyitómondata szerint: „Aki igazán akarná megírni Krúdy Gyulát, annak a Krúdy Gyula tintájába kellene mártania tollát.” Az igény tehát az, hogy Krúdy szövegüniverzumából termelődjék ki egy olyan szemantikai struktúra, amelyet Krúdy életművének egészére is érvényesnek tekintünk, és a recepció folyamat ebbe a szemléleti formába helyezkedjék belé. Krúdy pozíciójának a meghatározó vonása pedig, hogy „Ő maga volt a vezér a ködlovagok között. Írásai-ból következtetve mindig valami finom köd volt a gondolatain – ismerik ezt azok, akik alkohalmámorból ébredve néznek körül a világban” – írja Schöpflin. Ez még nem volna valami nagyon szabatos fogalomhasználat. Azt is mondhatnánk – és ez lett azután a kétnapos miskolci konferenciának, szellemi kirándulásnak, azt hiszem, az egyik alapvető hermeneutikai problémája –, hogy ez a metaforát magyarázó kitétel maga is metafora, annak nem is nagyon ártatlan változata; aki tehát e jelenségkör magyarázatához közeledik, annak egymásba fonódó metaforikus nyelvhasználati elemek nagyon is sokféleképpen szemantizálható mintázatát kellene rendszerezetten áttekintenie. Az ilyen értelmezés szabatosága, érvényessége, s ezzel jelentésteremtő ereje egészen más alapokon nyugszik, mint amikor

fogalmi érveléssel, lexikálisan ellenőrizhető, adatszerű állításokból következtetve építünk gondolatmenetet. Hiszen Schöppflin éppen azt állítja, hogy Krúdy maga is ködlovag – erről a metaforáról meg a fene se tudja, hogy mit is jelent.

A fogalom tisztázása érdekében 1941-ben történt a következő lépés, nem a *Nyugarban*, hanem egy önálló antológia formájában, *Ködlovagok* címmel, amely szellemi portrét tartalmaz számos olyan szerzőről, akik – a szerkesztő, Thurzó Gábor szerint – analógiás hasonlóságukban, együttesen testesítik meg a ködlovagság mibenlétét. A szigorúan a tárgyalta szerzők születési évszámát követő soruk a következő: Ambrus Zoltán, Gárdonyi Géza, Cholnoky Viktor, Andor József, Lovik Károly, Zuboly (Bányai Elemér), Harsányi Kálmán, Szini Gyula, Tormay Cécile, Krúdy, Cholnoky László, Kaffka Margit, Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Csáth Géza, Karinthy Frigyes és Török Gyula. Krúdy tehát ott van a névsorban, az általa említett két ködlovag, Ady és Bródy viszont nincs, mégpedig jó okkal. A kötet bevezetőjét író Márai Sándor ugyanis olyan definíciót ad a ködlovagság fogalmára, amely kizárja szerepeltetésüket. Ami ugyanis összetartja a kötetben tárgyalta szerzőket, az az, hogy nem voltak különösen népszerűek vagy divatosak (itt Gárdonyi esetében máris kivételt kell tennie, de még rajta kívül is számos olyan név van a listában, akiknek az esetében – legalábbis mai szemmel – nehéz dolog volna Márai állítását validálni), aminek elsődleges oka az lett volna, hogy egyikük sem vállalta fel a politikai vátesz szerepét, „csak írók” voltak, akik a nyelvi kifejezőeszközök csiszolásában és gazdagításában találták meg egyedüli küldetésüket és felelősségüket. Nem nehéz Márai gondolatvezetése mögött az „irodalmi író” Kosztolányi által az Ady-kultusszal szemben kirobbanott vita szólamrendjére ismerni, s ahhoz sem kell élénk fantázia, hogy Márainak a Kosztolányi által kijelölt szerepbe való behelyezkedését mint személyes hitvallást értsük. 1941 végén, az antológia megjelenésekor, a második bécsi döntést, majd Magyarország hadba lépését követően sok magányos író több évtizedes, csendes, de szívós programja igazolódik vissza Márai szerint mint a valódi, az igazán nagy súlyú nemzeti feladatvállalás; nem említi ugyan Klebelsberg nevét, aki nem él már ekkor, de az általa elindított gondolat kiteljesedése totális: „a magyarság szellemi szintjének jogán lesz kénytelen bizonyítani a gyűlölet világában életigényeit”. A sokhúru, kimunkált irodalom gazdag, titokzatos zengése az írószobák hálátlan magányában véghez vitt szellemi szintemelkedés legnyilvánvalóbb és társadalmi, történelmi tétjét most elnyerő eredménye. (Nehéz dolog Márai e kis írásának szóhasználatát összehangolni évtizedekkel későbbi naplóbejegyzéseinek olyan helyeivel – a jelen kötet előszavának jegyzetei szemléletes példákat mutatnak rá –, ahol a *ködlovag* szó a Kosztolányi-programot végrehajtó írói állásfoglalás elismerő konnotációja helyett egészen más jelentésekben fordul majd elő.) Minthogy a legkorábbi tárgyalta szerző, Ambrus 1861-ben, a legkésőbbi kettő pedig, Karinthy és Török 1888-ban született, ez az irodalmi kifejezőeszközöket kimunkáló tevékenység legalább két nemzedéknyi idő alatt ment volna

végbe, úgy, hogy a legkorábban lezáródó írópálya, Cholnoky Viktoré már 1912-ben véget ért, míg a legkésőbbben Babitsé zárult, az antológia összeállításának évében.

Nemcsak az teszi figyelemre méltóvá a kötetet, hogy kik sorolódnak a *ködlovag* címszó alá, hanem az is, hogy kik sorolják őket oda: a portrék írói Brisits Frigyes, Dénes Tibor, Illés Endre, Kádár Erzsébet, Kéry László, Lovass Gyula, Makay Gusztáv, Rónay György, Sík Sándor, Sötér István, Szabó Zoltán, Thurzó Gábor, Várkonyi Nándor, Vass László. Ez is igen érdekes névsor, és szintén nem egy nemzedéket jelent, hanem még a tárgyalt szerzőkénél is nagyobb ívben széthúzott időtávot: a legidősebb közülük, Sík 1889-ben született (a tárgyalt legfiatalabb két szerző születése utáni évben), a legfiatalabb, Kéry 1920-ban, ő is élt közülük a legtovább, 1992-ig, míg Lovass már 1943-ban halott volt. Többen még bőven karrierjük első felében tartanak ekkor (Illés, Thurzó), s nagyon sokféle, nagyon sokféle ágazó pályán fut még tovább a szerzőgárda tagjainak élete. De úgy tűnik, pályájuknak ezen a pontján, az antológia összeállításakor, valahogyan a ködlovagság képzeete köré pozícionálják nem csak írásaik tárgyát, a rájuk tekintő pillantásaik szemléleti formáját, hanem önmagukból is valamit, valamennyit. Elég nyilvánvaló, hogy az írói hivatás Márai-féle értelmezésének felvállalásával egyfajta alap-mintázatot, analógiát, a saját sorsuk példázatát is felmutatják ebben a megnevezésben és a gyűjteményben.

Az 1964 és 1966 között megjelent magyar irodalomtörténeti szintézis negyedik és ötödik kötetében fordul elő a *ködlovag* kifejezés a mechanikus bibliográfiai adatrögzítést meghaladó használatban, az értelmezés bizonyos kereteit, körvonalait kivehetővé tevő funkcióban. A negyedik kötetben Lovik Károllyal kapcsolatban hozza szóba a róla készült fejezet szerzője, Diószegi András. Petelei Istvánhoz (aki nem szerepelt az 1941-es antológiában), Krúdyhoz és Török Gyulához hasonlítja Lovikot ködlovagi természetében, amiről pedig nem tudunk meg annál többet, mint hogy az valamiféle romantizáltságot jelent. De a fogalomnak ellentétpárja is van, több is: Török és Lovik minősíthetők volnának más erényeik alapján, amelyekkel szintén rendelkeznek, mint a modern kritikai igényesség vagy a pszichológiai realizmus képviselői, de nem ezek a hangsúlyos, fontos, meghatározó vonásaik, hanem a romantizáltságuk, a szövegviláguk romantizáltsága, ezért s ebben a tekintetben ködlovagok tehát ők. Az ötödik kötetben természetesen a Czine Mihály által írott Krúdy-fejezet az, amely a ködlovagságot emlegeti. A szoros, szövegközeli olvasást Czine sorain működtetve, gondolataiból az derül ki, hogy ez a ködlovagság valamiféle regényesítést jelentene, romantikát és – erősen kapaszkodjanak: szemben a nemzetteremtés Márai által hangsúlyozott, centrális fontosságú szellemi munkájával – a periférikus kérdésekkel való foglalatosság. Ami a *regényesítés* terminusát illeti, nehéz dolog azt megérteni regényesítés nélkül, magam például nemigen vállalkoznék arra, hogy határozott definícióba foglaljam, mit jelent regényesíteni valamit. Ez megint nem a szabatos fogalomhasználat, hanem a metafora magyarázatára felhasznált metafora esete. Úgyhogy az irodalomtörténet historiográfiájának azt kell rögzítenie, hogy nem lehet igazán szabatos irodalomtudományi

jelentésbe foglalni az 1960-as éveknek – ami azért már nem a klasszikus régmúlt – azokat az értelmezői megnyilvánulásait, amelyek állítást tesznek a ködlovag-metaphora használatával kapcsolatosan. A szónak eddigre már valamiféle nemzedéki és valamiféle irányzatossági jelentése is van, sőt valamiféle szövegimmanens, poétikai, retorikai jelentésköre is, de erős túlzás volna azt mondani, hogy ezek letisztult, definiált, tisztázott, körvonalazott jelentések volnának. Nem tűnnek annak.

Ha a kulturális tradíció nem igazít el világosan a jelentések világában, még a nyelvtudomány segítségéhez is folyamodhatunk. *A magyar nyelv értelmező szótárában* nincs ugyan *ködlovag* címszó, de van *köd* és *lovag*. Az utóbbi, a *lovag* jelentésköreit a jelen kötet előszava meggyőzően körvonalazza, de a közhasználatban egyébként is igen stabilan él a szónak a marginalitáshoz, a deviációhoz, a megkésetttséghez, az elfeledettséghez stb. kapcsolódó szemantikai holdudvara. A szótár a *köd* szónak háromféle jelentését különbözteti el: a *köd* (1) az a vízpára, amely a táj fölött szokott lebegni (Miskolcon rengetegszer látom), a *köd* (2) a levegőben lebegő másféle anyagok látást akadályozó tömege, míg a *köd* (3) az, amikor „valamely lelki vagy természeti tényező okozta bizonytalanság, homályosság” jelenik meg a látásban vagy a gondolkodásban. Ez a köd lehet elkomorodás, bánat, zavar, mámor, homályos öntudat. A ködlovagok köre ezek szerint a búbanatos lovagoktól a mámoros lovagokig tarthat. Megvilágító tudás, mégsem javasolnám, hogy a terminust irodalomtörténeti rendszerezésre ebben a (tág) értelemben próbáljuk felhasználni. Ennél még a Márai-féle tipológikus modell is világosabb jelentéskörű és elhatárolásokra alkalmasabb. Viszont természetesen az sem volna méltányos, ha a mozgalmakban-irányzatokban gondolkodók, a programos pártossággal állást foglalók külső referenciák szerint igazodó csoportjai mellett épp ködlovagként tartanánk számon mindazokat, akik az alanyban-állítmányban való gondolkodást tekintik az író elsődleges feladatának. Talán még az irodalmi intézményrendszerbe való integrálódottság hiánya vagy az onnét való kiszakadtság, a kritikai alulértékelttség karakterisztikuma örízhető meg a legtöbb hozammal a széteső fogalom jelentéskörei közül.

A miskolci konferencia előadói, közönsége és látogatói – reménykedem, hogy nem a búsképű lovag, Don Quijote rendíthetetlen reménytelenségével – kísérletet tettek a ködlovag-metaphora értelmezésére, javaslatokat szabatos használati keretének kialakítására, sőt továbbfejlesztésére és adaptálására is. Kitűnt, hogy legkésőbb akkor, amikor Hajnóczy Péter életműve lezárult, a 20. századi irodalom történetét értelmező interpretációkban megjelentek olyan szövegek, amelyek a teljes irodalomtörténeti folyamat egyfajta tagolására, jellemzőinek elkülönítésére, szerzői neveinek csoportosítására még ekkor sem tartották alkalmatlannak a ködlovagi besorolás használatát, s ezzel a század első felének irodalmi életében kialakított fogalmi kereteket évtizedekkel későbbi pozíciókra és szándékokra is kiterjesztették.

Az utóbbi összefüggésekre Ludmán Katalin a kötetben közölt tanulmányából derül fény, aki ennek kapcsán figyelt fel az egész kódlovag-jelentésgomolyra, s aki a konferencia koncepcióját összeállította, a szervezés feladatát elvégezte, a szekciókat kialakította, a szerzőkkel levelezett. Bízvást elmondhatjuk róla, amit Krúdy Zubovics Fedorról hagyott örökül: „Nem lehet őt kihagyni annak az emlékezetéből, aki a tegnapi kódlovagok, a régi rettenthetetlen gavallérok ügyes-bajos dolgairól gondolkozik...”

Kecskeméti Gábor